

دانشکده آموزش های الکترونیک

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته حقوق جزا و جرم شناسی

ماهیت جرم

به کوشش

طیبه فعال عراقی نژاد

استاد راهنما

دکتر محمد هادی صادقی

استادان مشاور

دکتر فضل الله فروغی

دکتر شهرام ابراهیمی

بهمن ماه ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سپاسگزاری

من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق

حال که در پرتو مهر پروردگار بلند مرتبه، این رساله علمی به پایان رسیده است بر خود لازم می دانم از تلاش های دلسوزانه استاد محترم و گرانقدر راهنما، جناب آقای دکتر محمد هادی صادقی، که بدون رهنمودهای ایشان این پژوهش به سرانجام مطلوب و شایسته نمی رسید، تشکر و قدردانی نمایم.

استادان بزرگوار و ارجمند مشاور آقایان، جناب دکتر فضل اله فروغی و جناب دکتر شهرام ابراهیمی نیز از هرگونه راهنمایی و مساعدتی نسبت به اینجانب دریغ نوزیدند که از این سروران نیز کمال قدردانی و تشکر را دارم.

در پایان از تمامی دوستان و عزیزانی که در مراحل مختلف نگارش و تدوین این پایان نامه با مساعدت های خود اینجانب را یاری دادند، تشکر نموده و برای این سروران توفیق و سعادت روزافزون را از درگله حق تعالی تقاضا می نمودم.

طیبه فعال

چکیده

ماهیت جرم

به کوشش

طیبه فعال عراقی نژاد

ماهیت جرم یک موضوع میان رشته ای است میان دو رشته حقوق و فلسفه، چرا که برای چیستی هر موضوعی باید گریزی به فلسفه نیز زد. درباره ماهیت جرم دو گرایش مهم همواره وجود داشته است، نسبیت پندار و ذات باور که هر یک برداشت متفاوتی از ماهیت جرم داشته اند. گروهی همچون، نسبی گرائی برای افعال از جمله جرم، هیچ حسن و قبح نفس الامری قائل نبودند و قانونگذاران را واضع و جاعل جرایم می دانستند. در مقابل نسبی گرایان، ذات باوران بودند، آنها بر این عقیده بودند که، برخی اعمال بالذات و فی نفسه زشت و نیک هستند و در طبیعت واقعیت دارند و بوسیله عقل قابل شناختند، غیر قابل تغییر و پایدار هستند و وظیفه قانون گذارنسبت به این اعمال کشف است.

در مقابل این دو دیدگاه افراطی گرایش سومی است که به جمع این دو گرایش در زمینه ماهیت جرم می پردازد و آن را گرایش بینابین (دو وجهی) نام نهاده ایم. طرفداران این نوع از گرایش برای برخی جرایم ماهیت نسبی و برخی دیگر ماهیت ذاتی یا مطلق تصور نموده اند. و معتقدند در پس پرده هریک از اعمال ممنوع و مباح، مصالح و مفاسدی نهفته است که گاه قابل درک بوسیله عقل است و گاه خیر. لذا برای آشنایی هرچه جامع و کامل تر با ماهیت جرم به بررسی تفصیلی هر یک از این مکاتب پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: جرم - نسبی نگر - ذات باور - مصالح و مفاسد

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۳	الف- طرح موضوع
۳	ب- بیان مسئله
۴	ج- اهمیت و ضرورت پژوهش
۵	د- سوال پژوهش
۵	ز- سابقه علمی
۶	و- هدف پژوهش
۷	ه- روش پژوهش
۹	فصل اول: جرم
۱۰	گفتار اول: تعریف جرم
۱۱	الف: تعریف جرم از دیدگاه علوم مختلف
۱۲	ب: تعریف جرم از دیدگاه مکاتب حقوق کیفری
۱۳	ج: رویکرد تئوری های عدالت به مفهوم جرم
۱۳	د: تعریف جرم از دیدگاه مکاتب جرم شناسی
۱۴	ه: نظر برخی اندیشمندان از جرم
۱۶	گفتار دوم: مقایسه جرم با عناوین مشابه
۱۶	الف- اول: جرم و انحراف
۱۸	ب- جرم و تخلف
۱۹	ج- جرم و گناه
۲۳	فصل دوم: نسبی گرایي
۲۳	گفتار اول: مبانی

۲۸	گفتار دوم: تبیین نسبی گرایي
۳۳	گفتار سوم: گونه های نسبی گرایي
۳۳	الف: نسبی گرایي در اخلاق
۳۳	۱- توصیفی
۳۴	۲- فرا اخلاقی
۳۶	۳- هنجاری
۳۷	ب- نسبی گرایي در فلسفه
۳۷	۱- هستی شناختی
۳۸	۲- هرمنوتیک
۳۸	۳- شناخت شناسی
۳۹	ج- نسبی گرایي در فرهنگ
۴۲	گفتار چهارم: پیامد و آثار نسبی گرایي
۴۲	الف- تغییر سیاهه جرایم
۴۳	ب- جلوگیری از جهانی شدن حقوق کیفری
۴۴	ج- فرایند برچسب زنی
۴۵	د- فروپاشی نظام اخلاقی
۴۷	گفتار پنجم: نقد نسبی گرایي
۵۳	فصل سوم: مطلق گرایي
۵۳	گفتار اول: مبانی
۵۷	گفتار دوم: تبیین مطلق گرایي
۵۷	الف- معانی مطلق گرایي
۵۷	ب- مکتب حقوق طبیعی
۶۲	ج- معرفی اجمالی برخی مکاتب مطلق گرا
۶۴	گفتار سوم: گونه های مطلق گرایي
۶۴	الف- مطلق گرایي در اخلاق
۶۵	ب- گونه های مطلق گرایي بر اساس کاربرد
۶۵	۱- مطلق گرایي حداکثری
۶۶	۲- مطلق گرایي حداقلی

گفتار چهارم: پیامد و آثار مطلق گرایی.....	۶۸
الف- دفاع از حقوق انسان ها و حقوق بشر.....	۶۸
ب- پیوستگی حقوق با ارزش های اخلاقی.....	۶۹
ج- قبح ذاتی انگاشتن برای برخی افعال.....	۷۰
گفتار پنجم: نقد نسبی گرایی.....	۷۱
گفتار ششم: حقوق طبیعی در اندیشه اسلامی.....	۷۴
فصل چهارم: بینابین	۷۹
گفتار اول: مبانی.....	۷۸
گفتار دوم: تبیین گرایش جامع.....	۸۰
گفتار سوم: ماهیت جرم در مکتب حقوقی اسلام.....	۸۱
الف- معنای حسن و قبح.....	۸۴
۱- تعریف حسن و قبح ذاتی (عقلی).....	۸۶
۲- دلایل معتزله بر حسن و قبح ذاتی (عقلی).....	۸۷
۳- تعریف حسن و قبح شرعی (الهی).....	۸۹
۴- دلایل اشاعره بر حسن و قبح شرعی (الهی).....	۹۰
۵- مصالح و مفاسد احکام.....	۹۲
گفتار چهارم: مقایسه مکتب حقوق اسلام با دیگر مکاتب حقوقی.....	۹۵
الف- مکتب حقوقی اسلام و مکاتب نسبی گرا(اعتبار گرا).....	۹۶
ب- مکتب حقوقی اسلام و مکاتب مطلق گرا(واقع گرا).....	۹۷
گفتار پنجم: قانونگذار و قانونگذاری در اسلام.....	۱۰۲
الف- عدم صلاحیت کافی انسان برای قانونگذاری.....	۱۰۳
ب- نقش انسان در قانونگذاری.....	۱۰۵
۱- نقش انسان در قانونگذاری قوانین ثابت و پایدار.....	۱۰۵
۲- نقش انسان در قانونگذاری قوانین متغیر و غیر دائمی.....	۱۰۶
نتیجه گیری.....	۱۰۷
فهرست منابع.....	۱۰۹
چکیده به زبان انگلیسی.....	۱۱۶

مقدمه

شناخت "ماهیت جرم" برای حقوقدان به اندازه شناخت "جامعه" برای جامعه شناس حائز اهمیت است. استفاده مکرر و همیشگی از اصطلاح جرم ممکن است این تصور غلط را بوجود آورد که ماهیت آن کاملاً آشکار و بدیهی است، در حالیکه همواره تلاش هایی در راستای تعریف جرم از نظر قانونی، اخلاقی و اجتماعی به عمل آمده است و هیچگاه تفاهمی بر تعریف آن صورت نگرفته است. این سوال که "جرم چیست؟" سوال بسیار بغرنج و پردردسری که کمتر کسی را ترغیب به مطالعه آن می نماید. از طرفی هم، جرم یک پدیده چند بعدی است و از همان ابتدای خلقت انسان گریبانگیر بشر بوده است، هیولایی که همیشه در ذهن انسان وجود داشته و باعث شده که حقوقدانان را ناگزیر به شناخت و بررسی هر چه بیشتر زوایای آن مشغول سازد.

برای آنکه بدانیم جرم چیست، مفهومی انتزاعی است یا واقعا وجود دارد، باید سراغ ماهیت آن برویم، تا زمانیکه در ماهیت جرم اختلاف باشد، تعاریف از آن هم متنوع می شود به نحوی که هر مکتبی بر اساس مبنا و معیار خود تعریفی از جرم می نماید یا هر کشوری اعمال خاصی را جرم می داند و بر سر جرم انگاری یا جرم زدایی از برخی اعمال نمی توانند به تفاهم برسند و این در حالی است که این جرایم برای انسانهایی در نظر گرفته می شود که دارای سرشت واحد و فطرتی یکسان هستند.

این موضوع نشان دهنده آن است که لازمه تعریف جرم، آشنایی و شناخت هر چه بیشتر ماهیت جرم است. ماهیتی که ریشه در فلسفه دارد، بنابر این برای یافتن ماهیت و چیستی جرم باید به سراغ فلسفه حقوق رفت و از آن کمک جست.

ماهیت یعنی، ذات و چیستی یک شیء یا موضوع. که برای پی بردن به ذات و چیستی جرم باید بدانیم خوب چیست و بد کدام است؛ همانطور که اشاره خواهد شد مکتب مهم در این زمینه بر سر موضوع وجود و واقعیت وجودی خوب و بد با یکدیگر اختلاف دارند که همین بر ماهیت جرم نیز تاثیر گذاشته است، چرا که برخی برای خوب و بد و سفید و سیاه و جرم اصلا واقعیتی در آنها قائل نیستند و معتقدند اینها همه ساخته و پرداخته ذهن خود انسان هاست و کاملاً انتزاعی هستند. در مقابل گروهی موضع می گیرند که مگر می شود اینها تنها ساخته

ذهن بشر باشند، خیر اینها در طبیعت وجود دارند و انسان بوسیله فطرت و عقل خود آنها را شناخته و کشف و عرضه می نماید.

در کنار همین موضوع باز با پرسش مهم دیگر روبرو می شویم، "جعل جرم یا کشف جرم"، پرسشی وجود شناسانه ایست که قدمتی دیرین درباره ماهیت جرم دارد، تقسیم بندی ماهیت جرم به نسبی و مطلق، یک تقسیم بندی فراحقوقی است که در آن هیچ یک از سه رکن قانونی - مادی - معنوی جرم مد نظر نیست این طبقه بندی بر اساس واقعیت و هستی جرم صورت می پذیرد. از طرفی نسبی انگاشتن ماهیت جرم، همواره این دغدغه را به همراه دارد که سخن از وجود حقیقت ثابت به میان نمی آورد و حقیقت ثابت را باید در ذهن تمام انسانهای صاحب شعور جست که در این صورت دیگر نمی توان از ثبات آن حرف زد، حقیقتی که تابع باور و ذهن باشد حق یقت ثابت نیست و باوری که خود تابع شرایط و موقعیت های زمانی و مکانی باشد، نمی تواند حقیقت ثابت بیافریند.

در مقابل نسبی گرایی ماهیت جرم، گروهی از مطلق بودن آن سخن به میان می آورند و معتقدند، ماهیت جرم، به اندازه خود پدیده، مستقل از هر نوع عملکرد قانونگذاری است؛ در حقیقت هم اصطلاح و هم پدیده جرم آشکارا وجودی "مقدم بر قانون گذاری" دارند، یعنی علی رغم هر نوع کاربردی که این اصطلاحات در قانون دارد، آنها به طور مستقل وجود دارند در حقیقت جرایم بوسیله قوانین جزایی ایجاد نشده است بلکه قوانین جزایی صرفا آن را کشف و به رسمیت شناخته اند.

پرواضح است که امروزه جرم به یک پدیده پیچیده تبدیل شده است که برای شناخت هر چه بیشتر آن می توان از دو طریق وارد شد ۱- روش قانونی است، که به موجب آن پدیده مجرمانه بر اساس ویژگی و ارکان (قانونی-مادی-روانی) توصیف می شود در این روش جز با شناخت ویژگی های جرم، با ماهیت آن آشنا نمی شویم. ۲- روشی است که فلسفه حقوق کیفری در پیش می گیرد یعنی بررسی ماهیت جرم، در این روش موضوعات حقوق کیفری از جمله جرم با تمسک به مبانی و مباحث فلسفی مطالعه میشود. مطالعه ماهیت جرم در کشور ما سابقه ندارد و واقعیتی فراموش شده است که با آن مواجه هستیم از آن بدتر این است که حتی یک کتاب در زمینه فلسفه حقوق کیفری در کشور ما نوشته نشده است که در آن به ماهیت پدیده های کیفری اشاره شده باشد، متاسفانه مطالعه جرم تنها بر اساس روش اول صورت گرفته است

و مفاهیم فلسفی آن به ورطه فراموشی سپرده شده است. نقش فرعی و تبعی جرم نسبت به مجازات در فقه جزا هم باعث گردیده تعریف جرم و شناخت چیستی و هستی آن به سکوت برگزار گردد.

خلاصه اینکه، در پاسخ به این پرسش سرنوشت ساز که آیا جرم حقیقتاً وجود دارد یا نه؟ دو گرایش بزرگ وجود دارد: الف) گرایش نسبت پندار ب) گرایش ذات باور، ابتدا در فصل اول به برخی تعاریف جرم در مکاتب مهم، نزد دانشمندان و حقوق دانان، اشاره شده است در فصل دوم به مبانی گرایش نسبی گرا، عقاید آن، مکتب مهم مرتبط به آن و نقد آن اشاره شده است. در فصل سوم نیز گرایش ذات باور به همان ترتیب فصل اول نقد و بررسی شده است. در فصل چهارم نیز از گرایش بینابین یا دو وجهی بحث و با دو گرایش قبل مقایسه گردیده است و برجستگی این گرایش نسبت به دو گرایش قبل مورد قضاوت قرار گرفته است. در این نوشتار سعی می شود، با کمک استادان گرامی و مطالعات بنده مرزهای دقیق ماهیت جرم تا حد توان ترسیم شود.

الف - طرح موضوع:

برای شناخت هرچه بهتر ماهیت جرم، باید به بررسی دو رویکرد اصلی نسبی گرایی و مطلق گرایی ماهیت جرم پرداخت، البته در کنار این دو رویکرد اصلی که هر کدام به طریقی دچار افراط در تبیین این موضوع شده اند، رویکرد دیگری ارائه می گردد که جمع بین دو نظر و گاه‌ها ارائه راهکارهای جدید در آشنایی بیشتر با زوایای ماهیت جرم است. تفاوت این رویکرد ها به دلیل تفاوت آنها در واقعیت یا عدم واقعیت ماهیت جرم است. همین موضوع در این پایان نامه به تفصیل بررسی شده است.

ب - بیان مسئله

تبیین ماهیت جرم و بررسی عمیق مفهوم آن اگرچه امری با متعلقات فراوان نظری و فلسفی محسوب می شود که ممکن است کم‌تر یا حتی بی حاصل در عالم خارج و مقیاس عمل تصور شود اما به باور اینجانب این تبیین و مفهومی که از جرم در نظر گرفته می شود به

مثابه شالوده‌ی بسیاری از امور عملی و البته زمینه‌ای تعیین‌کننده برای سایر بخش‌های حقوق کیفری است که حتی در مواردی به قبض و بسط قلمروی این رشته از حقوق منتج شده و در بسیاری مسائل ورود می‌نماید به تعبیر دیگر ماهیت جرم مسئله‌ای بنیادین و اساسی است که از یکسو از جهان بینی و معتقدات ما منتج شده و از دیگر سو حاصل آن، دامنه و گستره قلمروی حقوق کیفری است لذا این مفهوم حلقه‌ی اتصال میان آنچه باورمندیم آنچه در عمل می‌نماییم خواهد بود که اگر به درستی تبیین شود باید بتواند ارتباط این دو حوزه نظری و عملی را سامان بخشد ضمن این که بررسی تطبیقی رویکرد‌های مختلف و متغیر و ارزیابی و تحلیل نقاط قوت و ضعف آنها ما را در ارائه نموداری بهتر و پژوهشی عمیق‌تر در این راستا یاری خواهد نمود و یاری ما را در انجام این مسیر خواهد افزود.

ج- اهمیت و ضرورت پژوهش:

جرم از جمله واژگان آشنا با ادبیات هر تمدن، زبان و فرهنگ ساختارمندی است که مرحله نیاز به قبول برخی باید و نباید‌ها را درک نموده و به عنوان یک واقعیت خارجی هر چند با برداشت‌های متفاوت مورد پذیرش قرار داده است اما تلقی نسبت به این الزامات، مبانی و ضمانت اجرای قابل تصور در قبال آنها و به طور کلی فلسفه و معنای این اوامر و نواهی بدون شک مفهومی متطور و متحول در تمدن بشری است که در آن اتفاق نظر و اتحاد آراء وجود ندارد این اختلاف تا حدی از قوت است که حتی گاه اصل لزوم این نهاد (جرم) را مورد تردید قرار داده و به عنوان یک اختراع آدمی برای غلبه بر سایرین یا سایر اهداف معرفی می‌نماید و گاه برعکس مفهومی ازلی - ابدی و غیر قابل تغییر از آن اراده می‌کند که مفهومی متکی به نفس و به تعبیری خودبنیاد از آن ارائه می‌نماید و ظهور می‌دهد، علت این تفرقه و تشتت آراء را باید در ساختارهای کلی سنجش و معیارهای کلان ارزیابی جستجو نمود که امری فلسفی، تحلیلی و البته وابسته به مبانی و معتقدات است که در این میان باید دید در پرتوی نگرش ادیان آسمانی به ویژه دین مبین اسلام چگونه برداشتی از جرم صحیح خواهد بود و آیا اساساً تلقی خاص و منحصر به فردی می‌توان برای جرم با این رویکرد ارائه نمود که آن را از سایر دیدگاه‌ها متمایز نماید لذا در این مسیر تاکید بیشتر ما بر ارزیابی تطبیقی دیدگاه‌های

مختلف پیرامون جرم و مقارنه نتایج حاصل از هر نگرش خواهد بود که این امر بیشتر در حوزه فلسفه حقوق ، حقوق جزای عمومی و همچنین حقوق اسلامی جای می گیرد .

پی بردن به ماهیت حقیقی جرم باعث می شود بدانیم اولاً، دسته بندی جرایم به حقیقی و قراردادی در چه چیزی ریشه دارد دوماً، چرا برخی افعال همیشه در طول زمان ها و مکان ها جرم تلقی می شود و هیچگاه این افعال از لیست قوانین جزایی کشو رها حذف نشده است، بنابراین ،دانستن ماهیت جرم و چیستی آن، آنقدر حائز اهمیت که یک پایان نامه باید بدان اختصاص داده شود.

د- سوال پژوهش:

پس از بررسی همه جانبه موضوع ، سه سوال عمده به عنوان سوالات پایان نامه پیش رو مطرح گردید:

۱- آیا حقیقتاً جرم وجود دارد؟

۲- آیا جرم دارای مفهومی ذاتی و متکی به نفس است یا امری تبعی و تاثیر پذیر می باشد؟

۳-وظیفه فانون گذار کشف جرایم است جعل آنها؟

ز- سابقه علمی:

بسیاری از کتب جرم‌شناسی ، حقوق جزای عمومی ، فلسفه حقوق و حتی اخلاق به بیان نکاتی راجع به ماهیت جرم و مفهوم آن پرداخته اند و نتایج بسیار مفیدی نیز در این زمینه ارائه کرده اند که البته هر یک از نویسندگان محترم بسته به دیدگاه خاص خویش و البته حوزه مطالعاتی که در آن به پژوهش و تحقیق پرداخته اند از رویکردهای مختلف نتایج متفاوت و گاه مغایری را بیان فرموده اند که قطعاً همت دانشجو بر این است با تجمیع این عقاید و تطبیق این آراء با مبانی کلی و معیارهای ویژه حاکم بر جهان بینی اسلامی همچنین حقوق منطبق با آن ، بهره کافی از این ماحصل کسب نماید ، ضمن اینکه لازم به اشاره است در بعضی پایان نامه ها نیز تا حدی به این موضوع توجه شده است و البته در این موارد نیز چون ماهیت جرم که موضوع اصلی ما در این پژوهش است جنبه ی فرعی داشته و سوگیری های گوناگون نیز مانع

از قضاوتی شایسته در این زمینه شده است و لذا مطالب عرضه شده از این طریق کامل و کافی نیست، همچنین در آخر قابل توجه است بعضی مقالات نیز به صورت خاص و مستقیم به ماهیت جرم توجه نموده اند که اگرچه در آنها تلاش های بسیار مفیدی صورت گرفته است اما به علت پژوهشی و تحلیلی نبودن، همه جانبه نبودن مطالب و عدم توجه به نظرات مخالف یا متفاوت در این منابع و نیز حجم اندک آنها احساس می شود این مطالعات نیز پاسخگوی نیازهای موجود نبوده و بیش از این در کم و کیف، نیاز به پژوهش در این راستا است. در ذیل به چند پایان نامه که به طور گذرا گاه نگاهی به ماهیت جرم نموده است، اشاره خواهد شد:

"ماهیت فقهی - حقوقی جرم در نظام اسلامی" به کوشش حبیب شکری از دانشگاه امام صادق سال ۱۳۷۸، این پایان نامه تنها بررسی تطبیقی ماهیت جرم از منظر فقه و حقوق و بیان تفاوت های آن دو است و اینکه تعریف جرم (گناه) در فقه با تعریف آن در حقوق موضوعه متفاوت است دیدگاه فقه به طور کامل در مورد جرم یا گناه بیان گردیده است که این پایان نامه کمکی است در جهت یافتن دیدگاهی فقهی در زمینه ماهیت جرم.

رساله دکتری "تاثیر نظریه های اخلاقی بر حقوق کیفری" به کوشش محسن برهانی از دانشگاه تربیت مدرس سال ۱۳۸۸ تنها به تعریفی از اخلاق و یافتن رویکردهای موثر اخلاقی و شناخت نوع تعامل میان اخلاق و حقوق پرداخته شده است و اشاره ای به ماهیت جرم نشده است.

رساله دکتری "اصول و مبانی جرم انگاری" به کوشش فیروز محمودی جانکی از دانشگاه تهران ۱۳۸۳ در اینجا به این موضوع پرداخته شده است که چرا و چه نوع رفتاری توسط قانون گذار جرم تلقی میشود و مبانی و اهداف جرم انگاری چیست، ایدئولوژی هایی که دولت ها بر اساس آن آزادی افراد را محدود و الزاماتی را به شهروندان خود تحمیل می کنند و البته اشاره ای به اصول مهم حوزه جرم انگاری از جمله عدم ضرر، پدر سالاری، اخلاق گرایی قانونی با این وجود اشاره ای به اینکه ماهیت جرم نشده است.

پایان نامه "مفهوم نسبی بودن جرم" به کوشش حسن عالی پور از دانشگاه تربیت مدرس ۱۳۸۱ نیز به بررسی نسبیت پدیده مجرماته پرداخته است و جرم را نسبی فرض می کند و دلایلی برای تقویت نظر خود ابراز می دارد و از آوردن نظرات دیگر خودداری نموده شده است و

در آخر نیز این طور نتیجه گیری شده است که هیچ رفتاری به طور ثابت در همه زمانها و مکانها عنوان مجرمانه خود را حفظ نکرده است.

- هدف پژوهش:

هدف از انجام این پایان نامه آشنایی هر چه جامع و کامل با ماهیت جرم است، که این موضوع کمک شایانی به حل تعرضات موجود در باره آن می نماید. آشنایی با مکاتب حقوقی مطرح در زمینه ماهیت جرم که همیشه نقش به سزای بر شناخت آن داشته اند و معرفی مکتب جدیدی که در مواردی ظاهراً شبیه این دو مکتب است ولی در حقیقت جدید است و نگله جدید درباره این موضوع در پیش روی خوانندگان و محققان قرار می دهد.

ه- روش پژوهش:

تحقیق پیش رو از نوع تحقیق بنیادین است و روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است. در این تحقیق که مبتنی بر کار کتابخانه ای و درون ذهنی بوده است، چرا بیشتر اطلاعات و داده ها در درون کتب و گاهها پایان نامه های مرتبط قابل دسترسی بودند. این پژوهش بر اساس منابع موجود در فلسفه حقوق، حقوق جزا عمومی، فلسفه اخلاق به تبیین موضوع پرداخته شده است.

فصل اول

جرم

جرم یکی از مفاهیم انتزاعی و پیچیده است که اکثر علوم انسانی سعی در شناخت واقعی آن داشته و دارند، امروزه هنوز هم مفهوم جرم از نظر ماهیت و واقعیت ناشناخته است. علت این امر هم بیشتر به نوع تحلیل و تجزیه آن در علوم مختلف و برداشت متفاوت اندیشمندان، قانون گذاران و مردم بر می گردد. این موضوع امر بدیهی است که جرم دارای واقعیت انسانی-اجتماعی است و از زمانیکه انسان خلق شده و طمع زندگی در اجتماع را چشیده است، مرتکب جرم شده است و می توان گفت این موروث که زاده منفعت طلبی و خطا کار بودن انسان است، تا زمانی که انسان در این جهان نفس می کشد، باقی خواهد ماند. جرم، پدیده ای به ظاهر عادی و معمولی و در نهایت انزجار آمیزی اثر مثبتی ندارد جز اینکه شخصیت انسانی را متزلزل، اساس اعتماد جامع را سست و اندیشه قانون گذاران و حاکمان را مشغول نماید. بنابراین ضروری می نماید که مفهوم جرم، به نحو شایسته و بایسته تبیین گردد و در راه این هدف نباید خود را در تار و پود برداشت حوقی از جرم گرفتار ساخت.

تعریف جرم موجب می شود تا این پدیده اجتماعی از برخی اصطلاحات مانند گناه، خطا و انحراف متمایز شود. همچنین تعریف جرم بیانگر نگرش یک جامعه به اعمال هنجار شکن است که احصای اعمال مورد انزجار همان جامعه و اصل قانونی بودن جرم را به همراه دارد. از لحاظ نظری، بسیاری از مباحث جامعه شناسی، روان شناسی جنایی، جرم شناسی و حقوق کیفری در ارتباط با جرم است که بدون شناخت ماهیتی از آن، نمی توان میان آنها پیوند برقرار کرد.

گفتار اول: تعریف جرم

جرم با تعریف آن و بیان ارکان تشکیل دهنده و شرایطش تبیین می شود که در این میان، شناخت دقیق و مناسب، نقطه شروع شناخت جرم و کلید اصلی مراحل بعدی است و از آنجا که ارکان جرم و شرایط آن عمدتاً در چارچوب منابع حقوق کیفری طرح می شود، در مقابل تعریف جرم چون مرتبط به مطالعات میان رشته ای است، در حصار این من ابع قرار نداشته در نتیجه تعاریف آن نیز متنوع است. تعریف جرم در دو مرحله که در طول یکدیگر قرار دارند، صورت می گیرد: بررسی جرم در قالب معنای لغوی و کاربرد نظری و عملی آن بر حسب رشته در قالب معنای اصطلاحی.

- معنای لغوی. جرم در معنای لغوی مترادف گناه، تعدی، خطا و عصیان آمده است.^۱ و جمع آن اجرام و جروم است.^۲ پس، جرم در معنای لغوی دارای محدوده وسیعی است که هم شامل بزه می شود و هم گناه و استعمال آن در زبان فارسی و به عنوان فعل یا ترک فعل قابل کیفر عاری از اشکال نیست.

- معنای اصطلاحی: تعریف مصطلح جرم از معنای لغوی آن فاصله داشته و بر حسب رشته مربوطه، شرایط و قیودی بر معانی لغوی وارد شده است. تعریف جرم بنابر نظر اندیشمندان و بر اساس رشته هایی که جرم را مورد مطالعه قرار می دهند؛ متنوع و متفاوت است. پس مشکل است از میان تعاریف مختلف تعریفی را برگزید که جامع افراد و مانع اغیار باشد؛ حتی در حقوق کیفری، حقوق دانان بر سر تعریف نهایی جرم توافق ندارند و در نهایت علی رغم اظهار تعریف خودشان، تسلیم تعریف قانونی جرم می شوند. اینک به بخشی از آن چه اندیشمندان، و حقوق دانان و هم چنین مکاتب حقوقی، در این زمینه گفته اند، توجه می کنیم.

از آنجایی که تعاریف متفاوت از جرم در تبیین اهداف این تحقیق، نقش اساسی ایفا می کند، ناگزیر به آن در فصل اول اشاره می شود. در گفتار اول جرم در حقوق جزای وضعی و در گفتار دوم جرم در حقوق جزای اسلام، و در گفتار سوم تعریف جرم در رشته های مرتبط علوم انسانی مورد بحث قرار خواهد گرفت.

۱. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷، ج ۵، چ دوم، ص ۷۶۵۷

۲. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۰، ج ۱، چ سوم، ص ۶۸۶

الف: تعریف جرم از دیدگاه علوم مختلف

- از حیث رشته ای علوم انسانی که بی ارتباط با حقوق و به تبع آن جرم نیستند، نیز لازم است، برخی از تعاریف ارائه شده از جرم را به شرح زیر ذکر نمود
- فلسفه: جرم به معنای هر کار ممنوعی است که انجام آن موجب ضرر گردد. اگر کاری را که کسی انجام داده، در جامع معین، مخالف شدید با قوانین اخلاقی داشته باشد، بزه نامیده می شود و اگر مخالفت آن با این قوانین شدید نباشد، گناه یا جناح است^۱
- جامعه شناسی: جرم، عملی است مخالف منافع اساسی جامعه، اعم از اینکه مورد عنایت قانون گذار قرار گرفته یا نگرفته باشد. شعار جامعه شناسان این است "هر جا که قانون وجود دارد، جرم نیز وجود دارد." با استفاده از نظریه برچسب زنی جرم و رفتار کجروانه را تبیین می نمایند^۲.
- فقه: فقها جرم را با توجه به مجازاتی که شرع برای آنها پیش بینی کرده است، معرفی نمودند. برخی از حقوق دانان اسلامی معاصر، معتقدند، جرم مخالفت با اوامر و نواهی کتاب و سنت یا ارتکاب عملی است که به تباهی فرد یا جامعه منجر شود. و از طرف شارع برای آن ضمانت اجرای جزایی مقرر شده است.^۳
- قانون: هر فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است. (ماده ۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۷۰/۵/۸)

۱. صلیبا، جمیل، فرهنگ فلسفی، ترجمه منوچهر صانعی، انتشارات حکمت، ۱۳۶۶، ص ۳۸

۲. گیدنز، آنتونی، جامعه شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، نشر نی، چ دوم، ۱۳۷۴، ص ۱۳۳-۱۴۶

۳. گرجی، ابوالقاسم، مقالات حقوقی، انتشارات دانشگاه تهران، ج ۱، ۱۳۷۲، ص ۵۸

ب: تعریف جرم از دیدگاه مکاتب حقوق کیفری

مکاتب حقوق کیفری جرم را منطبق با مبنا و اساس مکاتب خود به شرح زیر تعریف کردند:
-مکتب عدالت مطلق:

جرم، نقض یک تکلیف اخلاقی است در حقیقت جرم نظم اخلاقی را به هم می ریزد و مجازات رنجی است که هدف از آن جبران اخلاقی است که در این نظم ایجاد شده است.^۱
-مکتب کلاسیک:

پدیده ای است که به منفعت اجتماعی خدشه وارد می سازد و در واقع جرم به نوعی نقض قرارداد اجتماعی است که این قرارداد در منفعت همگانی ریشه دارد.^۲
- مکتب تحقیقی:

جرم، فعل اجتماعی غیر ارادی است که بر اثر جبرهای اجتماعی ارتکاب می یابد. این مکتب عملاً جرم را از یاد برده و صرفاً به جرم پرداخته است.^۳
- مکتب دفاع اجتماعی نوین:

در این مکتب جرم چند بعدی و چند مبنایی است که با توجه به معیارهای انسانی و اجتماعی، مطالعه می شود. این مکتب در تلاش است تا به تدریج مفهوم رفتار جنایی را (که جنبه روانشناختی-جامعه شناختی دارد) جایگزین مفهوم جرم (که صرفاً مفهومی حقوقی دارد) نماید.^۴

- مکتب دفاع اجتماعی افراطی یا الغاگر^۵:

اصطلاح جرم باید حذف شود و به جای آن نشانه های حالت ضد اجتماع به کار رود. چون الفاظ جرم و مسئولیت کیفری از هدف حقوق و قوانین که اعتلای شخص در جامعه است، به دور است. این مکتب اقدامات خود علیه جرم را "حق علیه ناسازگاری یا اجتماع" نامید.

---

۱. باهری، محمود و داور، میرزا علی اکبر خان، نگرش بر حقوق جزای عمومی، تهران، مجد، ۱۳۸۰، ص ۷۳

۲. اردبیلی، محمدعلی، حقوق جزای عمومی، نشر میزان، ج ۱، چ دوم، ۱۳۸۰، ص ۸۲

۳. محسنی، مرتضی، دوره حقوق جزای عمومی، کتابخانه گنج دانش، ج ۱، چ دوم، ۱۳۷۵، ص ۲۳۲

۴. آنسل، مارک، دفاع اجتماعی، ترجمه محمد آشوری و حسین نجفی ابرند آبادی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۵، چ سوم، ص ۴۸-۱۲۶

۵. گراماتیکا، فیلیپو، دفاع اجتماعی، ترجمه هادی جلوه، چاپخانه بانک بازرگانی ایران، ۱۳۵۱، ص ۱۰-۱۱

ج: رویکرد تئوری های عدالت به مفهوم جرم

در تئوری های عدالت نیز جرم به شکل زیر تعریف شده است:

- عدالت کیفری:

جرم، نقض یکی از مقررات ایجاد شده توسط دولت است. کانون توجه این مکتب، مجرم و هدف اصلی آن حمایت از ارزش های اجتماعی و جلوگیری از ارتکاب جرم توسط مجرم با توسل به حربه کیفر است.

- عدالت (بازپروری) ترمیمی:

جرم، قطع توازن و روابط اجتماعی است و باید در جامعه و به وسیله جامعه، قربانی جرم و بزهکار، شناخته شود. این نظریه در صدد اعاده جامعه، قربانی و بزهکار، به حالت پیش از وقوع جرم است.

- عدالت اجتماعی:

جرم، به وسیله افرادی که در جامعه جایگاهی نداشته اند، ارتکاب می یابد و اسباب آن، مسائل و مشکلات پیچیده اجتماعی است. هدف اصلی این نوع عدالت بالا بردن کیفیت زندگی اجتماعی و حفظ آن به عنوان راهی برای جلوگیری از وقوع جرم است.

د: تعریف جرم از دیدگاه مکاتب جرم شناسی

- جرم شناسی اثبات گرایی:

جرم، فعل اجتماعی غیر ارادی است که بر اثر جبر های اجتماعی ارتکاب می یابد. این مکتب عملاً جرم را از یاد برده و صرفاً به مجرم پرداخته است. مجرمی که هیچ اراده ای در ارتکاب جرم نداشته و فقط باید حالت اجتماعی آن تقویت شود.^۱

- جرم شناسی رادیکال:

جرم، رفتاری است که ایجاد آن ریشه در دو عامل دارد، قدرت حاکمه که به وسیله اقتصاد و اعمال اجرایی، ایجاد جرم می کند و قدرت های فرو دست قدرت حاکمه که به وسیله اقتصاد و جریانات اجتماعی-فرهنگی مرتکب جرم می شوند.

---

۱. محسنی، دوره حقوق جزای عمومی، ص ۲۳۲